

ОСТРІВ ХОРТИЦЯ: ПОВНА ІСТОРІЯ

Існує кілька версій походження назви о. Хортиці: згідно однієї - назва острова походить від назви давньослов'янського бога «Хорса», згідно іншої - від тюрсько-половецького «орт, орта» - середній.

В руських літописах острів називається Хортичем, Кортицьким, Городецьким, Ортинським, Інстрьським островом [3;60]. У Еріха Лясоти, у Боллана в «Книге большого чертежа» Хортицею та Хіртицею; у польського хроніста Мартіна Бельського Хорчиком; у Василя Зуєва та Князя Мишецького - Хортиц; в атласі Дніпра 1786 р. адмірала Пушціна - Хитрицьким, у Рігельмана - Хордецьким островом.

Перша позначка на картах о. Хортиці відноситься до першої половини XV століття (1436 р. - карта венеціанця А. Біанкі, 1459 р. - карта іспанця де Мауро).

ЕПОХА КАМЕНЯ ТА ЕНЕОЛІТА

Багаторічні археологічні дослідження дають можливість стверджувати, що територія о. Хортиці та його округи були заселені ще за доби палеоліту (тобто не менш 35 тис. років тому). Сліди перебування людини, цього історичного періоду, виявлені в балці Велика Молодняга. Окремі знахідки крем'яних виробів мезолітичного часу (X-VIII тис. років тому) знайдено в північній та східній частинах о. Хортиці. До V тис. до н. е. основними видами діяльності людини було полювання, рибальство та збирання.

На острові виявлено кілька місць розташування пам'яток дніпро-донецької культури (ДДК) доби неоліту (V-III тис. до н.е.). Локальні ділянки культурного шару ДДК виявлені на скелі Середній Стіг (нижній шар) та в урочищі «Вирва». Носії ДДК займалися переважно рибальством та полюванням, а також розводили свійських тварин та знали деякі культурні злаки.

В IV тис. до н.е. на нашій території з'являються племена енеолітичної культури - середньостогівської. На одноіменному острові знайдено велику кількість крем'яних, кам'яних, кістяних та рогових знарядь праці. На сьогодні відомо декілька місцезнаходжень та ділянок культурного шару середньостогівської культури на о. Байді, в урочищах Вирві, Дурній Скелі, Солов'їному Гаї та в північній частині о. Хортиці. Численні знахідки цього часу було піднято з дна Старого Дніпра. У 30-х роках на о. Хортиці, в районі будівлі лабораторії Інституту електрифікації та механізації тваринництва було досліджено два поховання енеолітичного часу.

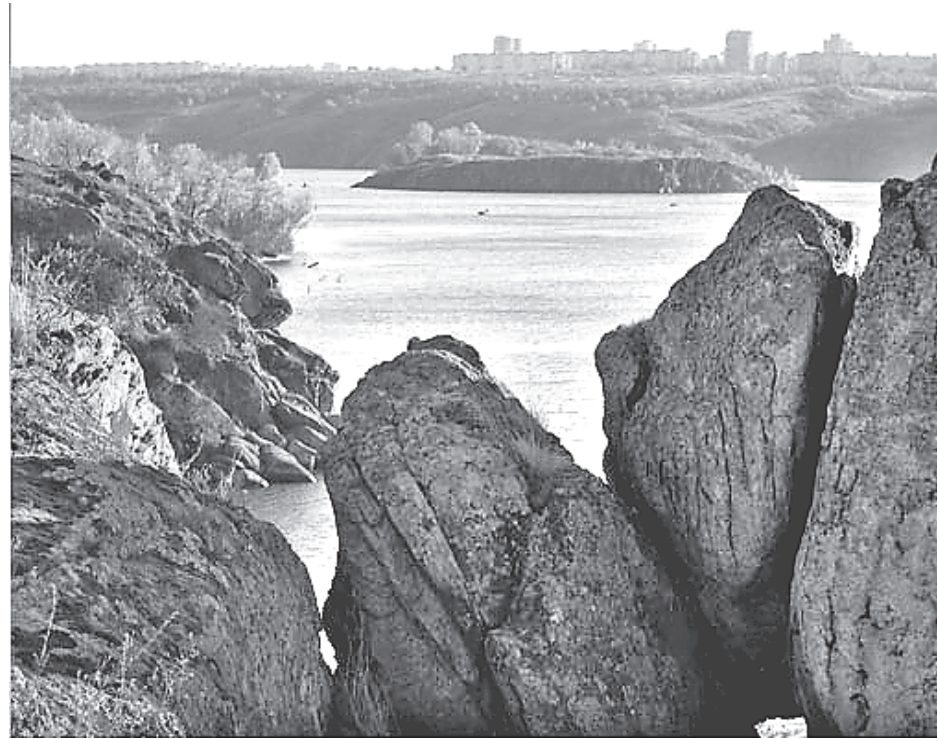
ЕПОХА БРОНЗИ ТА ЗАЛІЗНИЙ ВІК

Острів Хортиця розташований на перехресті стародавніх сухопутних та водних шляхів, які починають функціонувати за часів енеоліту. З півночі та півдня острів оточували дві переправи: Країрська та Протолча. Хортиця була місцем закінчення судоплавного русла Дніпра та початком Дніпровських порогів.

Доба бронзи (2 тис. до н.е. - 1 тис. н.е.) стає для Хортиці часом розквіту, бо саме в цей час виникають численні поселення, мешканці яких займалися землеробством, скотарством, рибальством та ремеслами. На о. Байда виявлена фортеця цього часу з кількома рядами стін та ровів.

Неукріплені поселення культур цього часу (катакомбної, культури багатопружкової ке-

Перше письмове свідчення про о. Хортицю зустрічаємо в праці візантійського імператора К. Багрянородного «Про управління імперією» (X ст.) де у главі 9-й описано шлях «із варяг в греки», Дніпровські пороги; острів Хортицю, який названо о. Святого Георгія (у інших списках Григорія).

раміки, зрубно-сабатинівської, білозерської) чітко локалізовані та прив'язані за звичаєм до схилів балок в їх гирлах на берегах Дніпра. Під землеробські угіддя та під випас худоби частіш всього використовувалися степові природно-територіальні комплекси (ПТК) прибалочних схилів.

У добу бронзи на острові було збудовано декілька святилищ, які крім поминально-обрядових функцій, можливо, використовувалися для найпростіших астрономічних спостережень.

В кінці VI-V ст. до н.е. на острові з'являються кочові племена скіфи, які, з часом, переходять до осілого способу життя. Вони займалися землеробством та тваринництвом, обробляли метали, вели торгівлю з античними містами Північного Причорномор'я. Крім забезпечення своєї життєдіяльності та охорони переправ та перевозів, осілі хортицькі скіфи частково забезпечували ремісничими виробами, продуктами землеробства та рибальства степових кочовиків. Для спостереження та захисту переправи (зі східного берега) на скелі Совутиній (північно-східна частина острова) була споруджена фортеця, на південь від якої знаходилося неукріплене передмістя. На городищі «Совутина Скеля» досліджено міцні (до 6 м) оборонні споруди, житлові та господарчі комплекси.

На сьогодні, на Хортиці відомі окремі місцезнаходження та ділянки культурного шару скіфського часу, але стаціонарні дослідження на них не проводилися.

В руслі Старого Дніпра існувала стародавня переправа біля балки Наумової, яка, ймовірно, була добре відома скіфам. Ма-

теріали скіфського часу фіксуються як у вигляді скупчень амфорної та ліпної кераміки, так і окремими знахідками. Серед них слід відзначити античні амфори гераклійського, херсонеського, хіоського виробництва V-III ст. до н. е., цілі форми ліпних скіфських посудин, бронзові вістря стріл VII-VI ст. до н.е.

Можливо, що з переправою поєднувалася судова стоянка цього часу, бо о. Хортиця був північним пунктом перебування суден давньогрецьких мореплавців. Шлях далі вище по річці перетинали пороги, які робили її несудоплавною.

Поховальні пам'ятки о. Хортиці доби бронзи - раннього залізного віку представлені ґрунтовими та курганными могильниками. Загальна кількість курганів, які знаходяться в шести курганных групах, в кінці XIX ст. складала 129.

Для ґрунтових могильників характерною рисою поховального обряду є наявність різних за формою кам'яних закладів, типових лише до Нижнього Подніпров'я.

В скіфський час під землеробські угіддя та для випасу худоби використовувались, як правило, прибалочні та придолинні степові схили.

В сарматську добу (II ст. до н. е. - III ст. н. е.) життя на Хортиці затухає, кількість населення відчутно зменшується. Пам'ятки цього часу представлені окремими похованнями на острові та на прилеглий до нього території, а також знахідками монет. В 1925 році в Дніпрі біля о. Хортиці була знайдена тетрадрахма царя Єфтидема Бактрійського (II-I ст. до н.е.). Одночасно було знайдено римський динарій імператора Андріана.

У II ст. н. е. у Степовому Придніпров'ї з'являються землеробські племена, носії черняхівської культури. На острові Хортиці відомо декілька місцезнаходжень пам'яток цього періоду, наприклад, могильник на території сучасної СШ № 43, культурний шар черняхівської культури відомий на о. Байда та на річці Середня Хортиця, в балці Корнійчиха (розвідки С. Кравченка).

ПЕРІОД КИЇВСЬКОЇ РУСІ

В період Київської Русі Хортиця була важливим пунктом на торгівельному шляху із «варяг в греки». На о. Хортиця виявлено цілу серію пам'яток ранньослов'янського часу та декілька давньоруських поселень. Слов'яни займалися орним землеробством, скотарством, полюванням, рибальством, бджолярством.

Острову відводиться роль важливого стратегічного центру - місця збору руських дружин, які відправлялися у походи на кочовиків, про що є записи у літописах під 1103, 1190, 1223 роками.

В районі стародавньої переправи через Дніпро, «Протолчого броду», в південній частині острова в IX ст. виникає найбільше на острові торгово-ремісницьке поселення слов'ян - бродників, яке мало неукріпленний характер. Археологічні дослідження дають можливість стверджувати, що це поселення, яке А. Сокульський називає «Протолче», датується X - XIV ст. - воно, як і вся Хортиця та східна частина Великому Лугу традиційно входило у сферу впливу кочових племен (номадів).

В XII-XIV століттях територія о. Хортиці потрапляє під вплив та залежність від татар та золотоординських ханів.

Пізніше на Хортицькому поселенні будуються укріплення, що не характерно для золотоординських міст та поселень. Необхідність їх будівництва виникає в зв'язку з подіями 60-80-х років XIV ст., коли розвернулася запекла боротьба за престол в Орді. Перше будівництво укріплень Хортицького поселення може бути пов'язано з періодом появи Мамає та його боротьбою з останнім з ханів Сарай-ал-Джедід Кільдібеком, які мали вплив на Подніпров'ї та Подонні. Кільдібек вступив в боротьбу з Мамаєм восени 1361 р. та загинув у бою влітку 1362 р. Монета цього періоду була знайдена на Хортицькому поселенні. Місцем своєї ставки Мамай вибирає Шехр-аль-Джедід (Кучугурське городище) за 18 км від Хортиці. З цими подіями може бути пов'язане знищення оборонних споруд та руйнація поселення на о. Хортиці.

Згодом (в 1363-1380 рр.) поселення, що знаходились неподалік великого золотоординського міста переживає розвиток: виникає система хуторів та посад навкруги укріпленої частини. Як свідчать матеріали розкопок, поселення було заселене, переважно придніпровськими слов'янами. Події 1396-1399 років - навала Тимура та тотальне знищення міст та селищ в Криму, Південному Подніпров'ї, - стали причиною припинення існування Хортицького поселення та Кучугурського городища. Пізніше Кучугурське городище відбудовується повторно в північній частині Кучугур. За матеріалами розвідок В. Довженка на Кучугурах локалізовані два міста. Одне з них (ставка Мамає) на карті Чорного моря із портолана Гратіозо Бенінказа у 1474 році названо «мертвим».

(Далі буде)